

IRODALMI PUBLICISZTIKA, IRODALOMKRITIKA, IRODALOMTÖRTÉNETÍRÁS

IRODALOMKRITIKA

A két világháború közötti romániai magyar irodalom kitermelt néhány jelentős kritikus-egyéniséget, mégis azt kell mondanunk, a kritikai gondolkodás nem örökített ránk olyan hagyományt, amely a próza és a líra korabeli s művészileg máig érvényes teljesítményével mérhető. Kuncz Aladárt kivéve a műfaj szinte valamennyi számottevő művelője megéri, sőt — a hosszú élete utolsó szakaszát Budapesten leélő Spectatort (Krenner Miklóst) leszámítva — alkotóereje teljében éri meg a történelmi sorsfordulót: Gaál Gábor, Molter Károly, Szentimrei Jenő alig lépte túl az ötvenedik évet, a *Helikon*, a *Korunk*, a *Termés* fiatalabbjai, Jancsó Elemér, Balogh Edgár, Vita Zsigmond, a költészet és a próza mellett a kritikában, esszében is kitűnt Szabédi László, Szemlér Ferenc, Méliusz József innen vannak a negyvenen, számukra tulajdonképpen most következne a beérés korszaka. A kérdés azonban sokkal bonyolultabb, mint amilyenek 1945-ben, illetve 1946-ban, az *Utunk* indulásakor látszott — a kor politikai követelményei, az alkotás társadalmi-politikai feltételei a prózánál és a líránál is nagyobb, jóval nagyobb mértékben befolyásolták a kritikai termést, nem segítették az egyéniségek differenciálódását; a művek elmélyült elemzésénél fontosabbnak tűnt az azonnali közösségi célok szolgálata. Így az irodalomkritika már az irodalmi élet újrászerveződésekor sem, de különösen 1948-tól nem választható el a publicisztikától — nem a műalkotás, hanem az irodalompolitikai vonal áll a lapok és a kritikusok érdeklődésének homlokterében. (Így ebben a fejezetben, a romániai magyar irodalomkritikáról szólva, szükségszerűen számba kell vennünk nem kifejezetten kritikai alkotásokat s életműveket is.) A romániai

*Kritika
és közírás*

magyar irodalombírálat közel két évtizeden át hol az esztétizmus, a kozmopolitizmus, hol az én-központúság, hol a negativizmus, hol pedig az apologetizmus ellen küzd — kampányszerűen, mereven értelmezett esztétikai, irodalmpolitikai követelmények alapján. Noha meg-megújuló vitáknak lehetünk tanúi a kritika jellegéről, feladatairól, a romániai magyar irodalomkritika nehezen növi ki gyermekbetegségeit, mindenekelőtt a szociologizálást, az elemzést kiküszöbölő deskriptivizmust, illetve az újabb divatjelenségeket, a modern irányzatok (strukturálisizmus, stíluskritika) külsőséges követését, mímelését.

*Benedek
Marcell
(1885—1969)*

1945—47 között az erdélyi irodalmi élet tekintélyes kritikusai között ott találjuk még Benedek Marcellt, a kolozsvári egyetem esztétikatanárát, aki jelentős részt vállal a lapok (*Világosság*, *Utunk*) vitáiból, a gyakorló kritikából, az új irodalomeszmények alakításából; a Toldi-vita azonban, Gaál Gábor állásfoglalása ebben a kérdésben jelzi, hogy e társadalmi-politikai korszak nem a higgadt esztéta-szempontra kíváncsi, hanem az egyértelmű, rövidebb távra tekintő elkötelezettségre tart igényt. Bizonyára ezzel magyarázható más idősebb kritikusok elhallgatása is: Molter Károly ugyan fizikailag ma is jelen van a romániai magyar irodalomban, új műveket azonban sem prózában, sem (egy-egy cikket, emlékezést leszámítva) a kritikában nem alkot; Szentimrei Jenő a színházszervezésben és nevelésben, majd öregkori költészetében találja meg magát, de az irodalomkritikából lényegében ő is eltűnik 1945 után.

*Gaál
Gábor
(1891—1954)*

Az idősebb nemzedék tagjai közül Gaál Gábor az, akit irodalmi tekintélye, politikai múltja, egész korábbi tevékenységének társadalmi súlya, esztétikai iránya az új feltételek között ismét irodalmi vezérszerepre tesz alkalmassá. Valóban, a háborúból való hazatérése után, 1945 őszétől Gaál Gábor vezető szerepet tölt be a romániai magyar irodalmi életben: egyetemi katedrát kap (a marxizmus főiskolai oktatásának hivatalos bevezetése előtt marxista filozófiát ad elő 1946 tavaszától 1950 nyaráig a kolozsvári Bo-

lyai Tudományegyetemen, esztétikai kurzust is tart, majd 1950—1952-ben a XIX. századi magyar irodalom professzora az irodalomtörténeti tanszéken), akadémiussá választják, fontos szava van a Közoktatásügyi Minisztérium tantervbizottságában (tanönyvet is ír), a Magyar Népi Szövetség közművelődési osztályán s a magyar nyelvű könyvkiadásban. Ő indítja el, az 1940-ben betiltott *Korunk* helyett, arra címében is emlékeztetve, a romániai magyar irodalom első új orgánumát, az *Utunkat* (neve 1953-ig nem is kerül le a lapról, noha 1950 után szerepe a szerkesztőségben egyre csökken). E rendkívüli feladatvállalás s még inkább a hőskorszak, az új társadalomépítés lendületét a negyvenes évek végétől fékező, minden téren torzulásokhoz vezető dogmatizmus feltételei közepette azonban Gaál Gábor esztétikai-kritikusi pályája sem marad töretlen.

Gaál Gábor neve a két világháború közötti *Korunkkal* forrt össze végérvényesen — 1929 és 1940 közé rögzíthető heroikus szerkesztői munkája indokolja, hogy a magyar irodalom legnagyobb szerkesztő-egyénségei, Osvát Ernő és Mikes Lajos mellett emlegessék. Mindaz, ami pályájának 1929 előtti eseménye (a Galilei Kör, részvétele a Tanácsköztársaság kulturális problémáinak megoldásában, a bécsi és berlini emigráció, 1926-tól a kolozsvári újságírói tevékenysége), készülődésnek tekinthető, amely Gaál Gábort etikailag és esztétikailag alkalmassá tette az egyedülálló szerep betöltésére: a fasizálódó Európa közepén marxista folyóiratot szerkeszteni, a nemzetköziség s a hazai helytállás, a romániaiság dialektikájában. A tévedésektől természetesen Gaál Gábor *Korunkja* sem maradhatott mentes, ám mind a szerkesztő, mind a gyakorló kritikus megítélésében a korszakos érdemek a hangsúlyosak: a valóságirodalom felkarolása és teoretizálása, a „tiszta osztályvonal“ képviselőinek elindítása, majd a népfrontkorszak követelményeinek felismerése és szolgálata.

Gaál Gábor munkásságának két világháború közötti szakaszát nagy kritikusi felfedezések kísérik: Nagy István, Salamon Ernő, Szilágyi András, sőt József Attila, Illyés Gyula irodalomtörténeti helyét.

*Kritikai
szempontok*

szerepét, műveik újdonságát az elsők között ismeri fel. 1945 után az ilyen telibe találó bírálatok-üdvözlések vagy az útbaigazító, a szerzőt fenyegető szemléleti-esztétikai veszélyekre figyelmeztető kritikák, elemzések megritkulnak. Cikkeiben, bírálataiban Gaál Gábor korparancsként fogadja el, teszi magáévá a történelmi-politikai alternatívát, s a szocialista vagy burzsoá út választásának perdöntő kérdését kiterjeszti minden irodalmi-művészeti jelenségre. Ő, aki azelőtt a valóságot a maga bonyolultságában fogta fel és kérte számon az irodalomtól — ez vezette el realizmus-koncepciójához, de ez tette lehetővé számára az avantgarde kísérletek és eredmények megbecsülését is (amire Tóth Sándor újabb Gaál Gábor-tanulmányai mutattak rá) —, most lemond az árnyalt elemzésről, s a zsdanovi értelmezésű szocialista realizmus dogmáit kéri számon irodalmi művektől és íróktól. A kritikusi alkatában kétségtelenül meglévő merevség, melyet régebben a világra-nyitottság, az új iránti fogékonyság legtöbbször szerencsésen ellensúlyozott, most a proletkult szűk normativizmusátál, a dogmatikus türelmetlenségtől erősítve, nem egy igaztalan esztétikai ítélethez vezette. A politikai tételesség pártján állva, a naturalizmus és a „lélektani kritikai realizmus“ leküzdését hirdeti a prózában, síkraszáll az egyéniség, a személyes jelleg eltűnéséért a lírában, s e téves nézettel összehangzón a lírával szemben az elbeszélő költeményeket sürgeti, és pálcát tör a ballada műfaja fölött is. Persze, ezek az esztétikai tévedések akkor kerülnek helyes megvilágításba, ha összehasonlítjuk őket e korszak más jelentős esztétáinak — nemcsak Révai Józsefnek, de akár Lukács Györgynek is — korabeli írásaival, ha figyelembe vesszük az ideológiai front alakulását, azon belül a marxista irodalombírálat hangvételét ezekben az években Európa-szerte, beleértve természetesen a román irodalombírálat (Vitner, Novicov, sőt Vianu) akkori szempontjait. Ugyanakkor Gaál Gábor kritikai tevékenységének ebben a szakaszában is észre kell vennünk lényeges pozitívumokat. Kevésbé a műelemzésre épített bírálat terén — bár például a

fiatal Hornyák József karcolatairól, novelláiról adott jellemzése részben ma is helytálló, s főként példamutató az a szeretet, amellyel az ifjú tehetségeket felkarolta (olykor talán értelmetlenekre is pazarolva bizalmát); itt említhetjük szigorú-pontos Markovits Rodion-nekrológját vagy Horváth István *Török a parlagon* című regényéről írt cikkének második közleményét, annak már nem recenzió-, hanem bírálat-jellegét: Gaál Gábor ezúttal nem elégszik meg a témaválasztás helyeslésével, nem tekint el a művészi forma fogyatékoságaitól, hibáztatja a regény laza szerkezetét, túlbeszéltségét, hiányolja a pozitív hősök magánéletének bemutatását.

Ezeknél a recenzióknál, kritikáknál jelentősebbek, s 1945 után született írásai közül kiemelkedők az *Utunk* G. G. jelzésű kis vezércikkei, nemcsak formai erényeiknél fogva, hanem mert közvéleményt formáltak, mozgósítottak a legidősebb feladatokra, pozitívan alakították a romániai magyar irodalmat. Különösen az 1946-os újraindulásban játszottak emlékeztető pozitív szerepet. Gaál Gábor a nemzeti elzárkózásnak üzen hadat, s mikor megfogalmazza a szónoki kérdést: „Volt-e valaha írónak érdemesebb élni?“, nem az olcsó kincstári optimizmusnak, hanem kommunista felelősségének, nemzetiségi öntudatának, a közös gondvállalásnak ad hangot: „Az egész ország mindenütt munkába állt. Mindenütt látható: új ország nyüzsög és készül. S ennek az új országnak új művelődés, új irodalom, új világnézet s mindezekben a népi demokrácia igénylése a szükséglete. S csak mi nem figyelünk oda? Csak a mi műhelyünk, az író műhelye nem venné ki ebből a munkából a részét? Kimaradhatunk-e mi, magyar nemzetiségű írók? Kimaradhat-e a mi sajátos és egyedül mireánk tartozó munkánk az ország egyetemes munkájából? Maradhatunk-e a régiek, visszavonulhatunk-e lelki életünk magányos szigeteire, amikor nemzetiségünk és az ország új irodalmat, új művelődést, friss, idevaló útmutatást vár tőlünk!?” Tiszta ez a hang, azért találhat széles visszhangra — aminek bizonyossága az induló *Utunk*. Itt még Gaál Gábor a haladó hagyományt a maga teljességében

G.G.
vezércikkek

értelmezi, emlékeztet rá, hogy „a mi irodalmunk mélyéről Vörösmarty »férfimunka« követelése zeng“. Figyelme ekkor az egész magyar irodalomra kiterjed — miközben határozottan hirdeti a romániai feladatvállalást! —, mind a múlt, mind a jelen tekintetében. Kommentálja az újra meginduló *Válasz* programját, évfordulókról emlékezik, de a jelen, az „itt és most“ vonzását emeli ki ilyen alkalmakkor is.

Móricz-cikkének figyelmeztetése például máig sem avult el, nincs köze a proletkult látszat-időszerűségéhez, az írók tervszerűsített „terepmunkájához“ — Gaál Gábor néphűsége szólal meg a móriczi példa idézésében: „ez a magatartás, épp amióta Móricz meghalt, időszerűbb és nélkülözhetetlenebb egyre. Az az íróasztalától szakadatlanul népe közé járó, de a népe közé korántsem csak a témáért, figurákért vágyó író magatartása ez, aki a faluba (vagy gyárba) népe történeti-társadalmi (nemzetiségi) sorsának helyes felismerése és helyes irányítása miatt megy.“ Ebben az idézetben Gaál Gábor esztétikai gondolkodásának és irodalompolitikai gyakorlatának két alapvető kategóriáját, ezek szoros összetartozását figyelhetjük meg: a valóságirodalom és a romániaiság kölcsönös feltételezettségét. Gaál Gábor már a felszabadulás előtt sem taktikai megfontolásokból jutott el — a nemzeti hagyományok és a proletár nemzetköziség elvének, az európai kitekintés igényének hangsúlyozása mellett — a romániaiság kategóriává emeléséhez, nem csupán abból a tényből vonta le a logikus következtetést, hogy az itteni magyar írók Erdély földrajzi határain túl is élnek, hanem mindenekelőtt abból a valóságból indult ki, amelyet a romániai magyar tömegek éltek; ez pedig egyre kevésbé volt megragadható az „erdélyiség“ leszűkítő perspektívájából. A romániai integráció folyamata nyilvánvalóan még erőteljesebb a népi demokratikus, illetve szocialista korszakban, amikor nemcsak a társadalmi jogfosztottság, hanem a nemzeti elnyomás felszámolását, a nemzetiségi jogok teljes érvényesítését is a népi demokráciától, a szocialista államhatalomtól várják a romániai magyar dolgozók. A Gaál Gábor hirdette romániaiságnak ez az új

értelme; ennek a realista szemléletnek, szocialista elkötelezettségnek kifejezését kell látnunk a G. G.-vezércikkekben — akkor is, amikor Vörösmarty vagy Móricz példájára hivatkozik.

A magatartásnak ez a példája hatványozódott Gaál Gábor legendáshírű szerkesztőségi és egyetemi munkájában: személyes példamutatásával, szemináriumain önálló gondolkodásra ösztönzésével, nevelői szigorával egy nemzedéket formált, s akik az *Utunknál* vagy az egyetem filozófiai fakultásán az ő keze alatt indultak, ma is feltétlen tisztelettel emlékeznek rá. Gaál Gábor 1945 utáni tevékenységének bizonyára ez a tanári, szerkesztői munkakör s az innen kisugárzó hatás a legjelentősebb területe, bár tanítványaira sem maradtak következmények nélkül Gaál Gábor újabb írásainak dogmatikus szempontjai — aminek felismeréséhez több mint egy évtizedre volt szükség. Mégis, az indulás, az új társadalomépítés és elkötelezett irodalomszervezés heroikus feladatait tartva szem előtt, az irodalomtörténet mérlegén Gaál Gábor felszabadulás utáni munkásságában is a pozitívumok mutatkoznak súlyosabbnak, mint az ugyancsak nem jelentéktelen következményekkel járó, az akkoriban uralkodóvá vált dogmatikus szemlélethez csatlakozó, sőt azokat erősítő tévedések. Ne felejtjük azt sem, hogy Gaál Gábor nemcsak alakítója volt egy átmeneti — történelmi feladatokkal és e történelmi feladatok megvalósítása során hibákkal terhes — korszak irodalompolitikájának, hanem — mint szó volt róla — szenvedő alanya is: a *Valóság és irodalom* (1950) című cikkgyűjteményét ért egyoldalú, igaztalan, dogmatikus bírálatok és durva támadások nem kis mértékben járultak hozzá későbbi írásai hangjának alakulásához — és ahhoz, hogy Gaál Gábor már ne érhesse meg azt az irodalompolitikai szakaszt, amely nyugodtabb feltételeket teremt az alkotáshoz, s lehetővé teszi a régebbi hibák revízióját. A *Valóság és irodalom* kötet egykori dogmatikus bírálói maguk is eljutottak a közvetlen vagy közvetett önrevízióhoz, s a Gaál Gábor-tanítványok jelentősebbjei fontos szerepet vállaltak a dogmatikus irodalomszemlé-

*Szerkesztő,
nevelő*

let felszámolásában. A túlélők nyilván előnyben vannak egykori mesterükkel szemben, s a történelmi igazságtalanságot az irodalomtörténet nem teheti jóvá.

*Kacsó
Sándor
(1901)*

Viszonylag szerencsésebben alakul a két világháború közötti korszak ugyancsak jelentős szervező-író-szerkesztő egyéniségének, Kacsó Sándornak a pályája. Bár a székely népeletből s a történelmi múltból ihletődött novelláinak s a *Vakvágányon* című társadalmi tettként is emlékezetes regényének, valamint a *Brassói Lapok* vezető publicistájaként, illetve főszerkesztőjeként kifejtett munkásságának közéleti és esztétikai súlyával nem mérhető 1945 utáni nemzetiségpolitikai, könyvkiadói és kritikusi szereplése, irodalompublicisztikai, kritikai írásai mentesek maradnak a nagy tévedésektől, s közülük a legjobbakban, mindenekelőtt az emlékezés-jellegűekben (Salamon Ernő, Asztalos István) átmentődik a prózaíró Kacsó Sándor egyik fő erénye, sajátos ízű, a tájhagyományt őrző, érzékletes-láttató stílusa; az *Írók — írások* (1964) című gyűjteményes kötet ezzel az emberközelségével emelkedik ki a korabeli irodalomkritikai, irodalompublicisztikai írások átlagából. Készülő emlékiratai (*Virág alatt, iszap fölött*) újra élővé, hatékonyá teszik Kacsó Sándor két világháború közötti magatartásának, bátor közéleti kiállásainak példáját.

*Ifjabb
kortársak,
tanítványok*

De a felszabadulást követő első éveknek Gaál Gábor mellett nem Kacsó Sándor a hangadó irodalompolitikusa-kritikusa. Erre a szerepre továbbra is aktív szépírók vállalkoznak, elsősorban Nagy István, aki a „tisztá osztályvonal“ kérlelhetetlen érvényesítője a romániai magyar irodalom életében — élők és holtak irányában egyaránt. (*A harc hevében* című, 1957-es kötete e lényegében lezárult korszak dokumentumait gyűjtötte össze.) A Gaál Gábor-i hagyományt a szerkesztő halála után is őrző Méliusz József ítéletei differenciáltabbak ebben a szakaszban. Szabédi László a realizmus esztétikai pozícióiról szigorúan utasít vissza minden „rendbontó“ kísérletet. Csehi Gyula ugyanezt teszi az irodalom zsda-

novi módon értelmezett eszmei tisztaságának védelmében. Jancsó Elemér elég sűrűn jelen van a lapok hasábjain, csak később vonul vissza az irodalomtörténetírásba, de a heves vitákba nem kapcsolódik be. Korabeli lírájával ellentétben az esszében Szemlér Ferenc őrzi a leginkább saját jó színvonalát Balogh Edgár ekkor inkább politikai-kultúrpolitikai téren tevékenykedik, az irodalmi publicisztikában később, a hatvanas években aktivizálódik.

Az irodalomtörténet elsősorban a leírt műveket tartja számon, vannak azonban olyan egyéniségek, akiknek szervező vagy nevelő tevékenysége kevésbé realizálódik saját írásaikban, mégis irodalomtörténeti számbavételre tartanak igényt. Balogh Edgár még csak nem is szerkesztőként vált irodalmunk sajátos jelenségévé, mint például Gaál Gábor, hanem a publicistaként vállalt közéleti szerepének köszönhetően. 1935-ig a csehszlovákiai magyar irodalom lelkesítője, a népéletet s a népszolgálatot felfedező *Sarló*, a fiatalok Móricz Zsigmondra, József Attilára is hatást gyakorló falukutató mozgalmanak kezdeményezője, vezéregyénisége. Romániában az erdélyi társadalmi és irodalmi életben a baloldali, majd népfremszervezkedésben tölt be kezdeményező szerepet. A *Brassói Lapok*, a *Korunk* munkatársa, Gaál Gábor oldalán a szerkesztésben is részt vesz, harcol a Vásárhelyi Találkozó sikeréért; 1940 után a *Magyar Nemzet* és a *Kelet Népe* számára írt cikkeiben is hű marad munkásságának két világháború közötti forradalmi-néptestvériségi elkötelezettségéhez. Tudatában volt és van annak, hogy ami vele, körülötte és általa is történt, „az nem egy emberélet problematikája, hanem egy egész magyar értelmiségi nemzedék sorsa, eszmélkedése és próbája volt“. Fejlődése íve is ezt igazolja: a falukutatástól a munkásmozgalomig, a Csehszlovákiában kibontakozott *Sarló* felső pártutasításra történő felszámolásában is kifejeződő dogmatikus beszűküléstől a népfremszervezkedés vállalásáig, az antifasiszta harctól a szocialista országépítés szolgálatáig a közélet, a tudományos és művelődési élet különböző felelős posztjain, egy újabb dogmatikus szakasz

*Balogh
Edgár
(1906)*

*A közéleti
ember*

tévedéseitől a személyi kultusz éveiben átélt megpróbáltatásokon át a megújulás akarásáig mélységek és magasságok, hősi pillanatok és buktatók kísérik ezt a pályát.

A közös és az egyedi, egy emberélet problematikája tehát egyaránt tanulságos. Balogh Edgár 1944 őszén Kolozsvárt az ellenállási mozgalom egyik vezetője, a hatalomváltás interregnumában a munkásárség szervezője, a szovjet csapatok bevonulását követően pedig az újjászerveződő közéletben tölt be jelentős funkciókat. A Magyar Népi Szövetség országos elnökségének tagja, a gazdagon kibontakozó művelődési mozgalom irányítója, a Bolyai Tudományegyetem tanára (a történelmi fakultáson), majd rektora. Több éves megszakítás után az ötvenes évek második felétől sajtótörténeti előadásokat és szemináriumokat tart a magyar szakos hallgatóknak, s ezzel nagymértékben járul hozzá egy fiatal, hozzáértőbb publicista-gárda kineveléséhez. Az 1957-ben újrainduló *Korunk* főszerkesztőhelyettese.

Kortársai, Fábry Zoltán, Kacsó Sándor, Szemlér Ferenc, egyéniségének rendkívüli varázsát, „muszájherkulesi“ magatartását emelik ki, a Hét próba egyik kritikusa „fantasztikus realizmusá“-ról beszél, amely nélkül talán a sarlós mozgalom sem jött volna létre. Veres Péter így jellemzi: „Mint ő maga is mondja: nem művész, nem tudós, nem államférfi, még csak nem is olyan publicista, aki megelégszik az írással, esetleg fulmináns vezércikkeket ír, hanem — de ezt már én mondanám: »mozgalmi ember«.“ Valóban maga Balogh Edgár írja: „publicisztikám csak másodtermék, el nem mondott beszédek kényszerű pótléka“. S amikor nincs lehetősége az el nem mondott beszédek publicisztikai pótlására sem, akkor az aprómunkában találja meg élete értelmét; így születnek „furcsa és igaz“ röppentyűi, kérészéletű kispublicisztikai a hatvanas esztendőkből, az ott-hon, a szerkesztőség és az egyetem „szimpla háromszög“-ben (*Én tintás esztergapadom* címen gyűjtötte őket kötetbe 1967-ben). A szándék azonban most is változatlan: „a betűket azért ütöm le, hogy valaki átvegye látásomat s a valóságba vigye tovább,

Publicisztikája

ami nálam csak szó, ötlet, emlék, sétatéri és Szamospart-i morfondírozás.“

1944 után megjelent műveinek sorát a *Hármas kis tükör* nyitja meg, a Budapesten, a Magyar Élet kiadásában napvilágot látott színvonalas cikkgyűjtemény azonban még 1943-ban szerkesztődött, tehát amikor a szerző kézhez kapja, már egy lezárt történelmi korszak dokumentuma. *A Szudétáktól a Fekete-tengerig* című kis füzet, amely szintén 1945-ben, de a Romániai Magyar Népi Szövetség kiadványaként jelent meg, gyűjtemény voltában is az új helyzetet tükrözi: tíz, esztendő tíz cikke a szerző eszmei következetességének bizonyítéka, mellyel „a Duna-völgyi—Kelet-európai öntudat kialakulását“ kívánta szolgálni. Olyan cikkei, mint a *Kolozsvárra új szerep vár* (1940) vagy az *Erdélyi számadás* (1941), a gyökeresen különböző történelmi helyzet ellenére is, az 1945-ös *Kelet-európai körkép* természetes előzményeinek tekinthetők; hiszen Balogh Edgár annak idején sem azt állította előtérbe, ami az itt élő magyarságot és románságot elválasztotta, hanem ami a közös hagyományban s az abból táplálkozó jelenben, illetve jövőben összekapcsolhat: ezért idézte kortársainak Bem erdélyi politikáját, Gábor Áron példáját. Ez a magatartásbeli folytonosság adott hitelt 1946-ban *Itt élned, halnod kell!* című cikkének (az 1957-es Egyenes beszédben is olvashatjuk): „Ha megvetjük a lábunkat keményen, ha nem hagyjuk magunkat új életet formáló terveink megvalósításában háborgatni, akkor nem maradunk egyedül. Mellénk állnak mindazok, akik felismerik, hogy az ő otthonukat sem lehet a mi megbékéltetésünk nélkül felépíteni. A magunkét akarjuk emberien, s mellettünk a román munkás emberisége.“ Az új világot teremtő lendület, az intézményekért folytatott harc esztendei ezek.

Balogh Edgár közvetlenül irodalmilag értékelhető munkássága egy évtizeddel később folytatódik. Mint ahogy Nagy István vagy Asztalos István korábbi támogatásakor sem irodalomkritikusként szólalt meg, most is „irodalompolitikai jegyzetek“-et ír,

felszólal, vitázik, valódi és vélt hibákra figyelmeztet, olykor túlbecsülve egy-egy jelenség arányait.

Az irodalmár — Toll és emberiség

A *Toll és emberség* (1965) Balogh Edgár irodalomszemléletének harmadik váltásáról tanúskodik: sarlós korában Szabó Dezső, majd mind egyértelműbben Ady és Móricz Zsigmond igazát hirdette; Gaál Gábor oldalán a valóságirodalom erdélyi hájtását támogatta; most Kányádi Sándorhoz, Szász Jánoshoz, Veress Zoltánhoz intéz baráti levelet, sőt a jóval kevésbé hagyománytisztelő Lászlóffy Aladárt és Szilágyi Domokost is felfedezi a maga számára. E megíjfuló képessége inkább irodalompolitikai, semmint esztétikai jelentőségű, aminek viszont irodalomtörténeti súlya is van, az a kortársakból klasszikusokká lett nagyok, Ady, Móricz, illetve az erdélyi Benedek Elek és Szentimrei Jenő publicisztikájának felfedezése, újrakiadása vagy összegyűjtése és tudományos értékű mérlegelése, beemelése az irodalmi életmű összefüggésrendszerébe.

Az emlékiró — Hét próba

Önálló könyv formájában is visszatér Balogh Edgár ifjúsága éveire, s ebből a visszapillantásból születik meg a *Hét próba* (1963—1965). Nem önéletrajz, hanem emlékirat alakjában foglalja össze a Sarló történetét, de az elszemélytelenítés makacs szándéka ellenére átüt a könyv minden fejezetén írójának eredeti egyénisége. Egyik avatott bírálója, a csehszlovákiai irodalomtörténész Turczel Lajos tudományos monográfiaként is elfogadná a *Hét próbát*. Czine Mihály pedig így értékeli: „Műve egyszerre dokumentumközlés és lírai vallomás; a kezdeti leveleket, cikkeiket és tárgyi adalékokat álmából kibeszélve közli, lázzal, szinte személyekhez szólóan, Ady-igéken és Kodály-akkordokon nevelődött stílusban.“

A történelmi feltételekhez igazodva, Balogh Edgár eljutott a szépirodalomhoz, ez a forma azonban nem cél, csak eszköz, a cél változatlanul az események pontos történelmi megvilágítása, a kommunista hit hirdetése.

A második kritikus-nemzedék

Az ötvenes évek elejétől mind gyakrabban és egyre nagyobb irodalompolitikai súllyal szerepelnek a fiatal, főképpen Gaál Gábor nevelte kritikusok.

A következő évek hazai magyar irodalombírálatának összképe a sajnós Gaál Gábortól is támogatott s tekintélye folytán nagyobb nyomatékot nyerő dogmatikus szellemiben alakul. Az *Utunk* főszerkesztője egy 1949-es cikkében (*Az Utunk és az elvszerű, pártos műbírálat*), az irodalombírálat helyzetét és feladatait elemző bukaresti értekezéslet irányelveihez kapcsolódva, lapjának kritikai anyagát teszi mérlegre, s a hivatalos közlemény megállapításaival összehangzón a polgári ideológia befolyását, a kritikusok régi nevelését, a kasztszellemet, az elvonatkozást, a minőség formalista felfogását, a bomló nyugati irodalom és irodalmi bírálat hatását nevezi meg a hibák és hiányosságok okaiként. Személyekre konkretizálva ezt az irányvonalat, amely Crohmálniceanut például kozmopolitának bélyegezte, jellemző példaként a „hallgató“ Szabédi László magatartását, illetve vele szemben a „rátermett“ fiatalokat említi, amikor is így ír: „A közömbösség hideg érzetére épült magatartásnak kell minősítenünk, hogy Szabédi László irodalmunk alakulásának mai szép napjaiban tud hallgatni. S hangsúlyozzuk: Szabédi nem egyedül áll. [...] A Szabédi László-féle hallgatásba való elvonulás nemcsak korszerűtlen, de korellenes is. [...] A fordulat, ami alkotóink közt teljességgel megtörtént, kritikai arcvonalunkat nem hatotta át teljesen. Hogy megnevezhetünk olyan teljes értékű irodalmi publicistát, mint *Csehi Gyula*, az irodalmi kritika terén pedig olyan fiatalokat az *Utunk* hasábjairól, mint *Marosi Péter*, *Szász János*, *Páll Árpád*, *Balla Ernő*, *Hajdu Győző*, akiknél a rátermettség tudatos fejlesztése s az ideológiai és kulturális színvonal emelésének igyekezete megállapítható, ez csak az eredményeinkre utal, nem pedig a teljes képre.“

Irodalomkritikánkban a következő évtized a Gaál Gábor felsorolásában említett és nem említett fiataloké, a Marosi Péteré, a Hajdu Győzőé, a Földes Lászlóé, Gálfalvi Zsolté, a valamivel idősebbek közül a Sóni Pálé, Robotos Imrée. Napi- és hetilapokban, folyóiratokban szétszórt, részben kötetekbe gyűjtött cikkeik, kritikáik természetesen nem íté-

hetők meg tárgyilagosan a kor ismerete nélkül, irodalomszemléletük, műértésük újabb keletű tárgyi bizonyítékai, a mához időben közelebb eső bírálataik, könyvvé vagy könyvekké nőtt tanulmányaik viszont már biztosabb fogódzót nyújtanak.

Robotos Imre (1911)

Robotos Imre újságíróként kezdte pályáját, s irodalomkritikai cikkeiben ugyancsak nagymértékben érvényesültek az újságírás napi szempontjai. 1947 és 1957 között a *Romániai Magyar Szó*, illetve az *Előre* főszerkesztője. Mint a központi magyar nyelvű politikai napilap exponense, kritikai megjegyzéseivel döntően szólhatott bele az irodalom, az írók sorsának alakulásába; ítéletei súlyosan estek latba — például Gaál Gáborról, a *Valóság és irodalom* című kötetéről 1950-ben írt „méltatlan bírálata”. Maga Robotos minősíti így cikkét hat évvel később, „a tisztelet és büntudat hangulatában” fogant emlékezésében, amelyben „lealacsonyító és romboló” dogmatikus bírálati módszerével is szembenéz. („Dogmatizmussal védelmezni a marxizmust olyan, mintha kuruzslással akarnánk hitelt szerezni az orvostudománynak.”) E módszer, a sémához igazodás, a hibák, hiányok keresése elismerő szándékú cikkeinek hangját is monotonná, szerkezetét naivvá tette, a politikai-társadalmi teljesség szüntelen számonkérése, az irodalmi mű specifikumainak figyelmen kívül hagyása korabeli kritikusi ítéleteit hitelteleníti. Kritikai munkásságának jelentősebb részét képezik a szatíra műfajelméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozó cikkei, tanulmányai. Kiemelkedik közülük Bajor Andor *Kerek pereg* című könyvéről írt 1955-ös, méltányos bírálata, mellyel nemcsak a szerzőnek, hanem a hazai magyar szatírának is jó szolgálatot tett. Kordokumentumként figyelemre méltó cikkgyűjteményei az *Alkotás és bírálat* (1955) s a *Mű és mérték* (1958).

Sőni Pál (1917)

Sőni Pál novellistaként indult (ma újra jelen van, modern hangvételi novellákkal, gazdagabb skálájú prózáinkban), 1953 és 1956 között az *Utunk* főszerkesztője, majd a romániai magyar irodalom előadója a kolozsvári egyetemen. Több éves kritikusi és tanári munkájának tükré *A romániai magyar irodalom*

története (1969) című egyetemi kézikönyv, amely a szerző pályájának szakaszait híven tükrözi. Noha Sóni nézőpontja az egyes életművek megközelítésében itt is változó (kísért még a történelmietlen szemlélet, a szűkkeblűség a polgári-humanista értékek elismerésében), az úttörés érdeme mellett figyelemre méltó a szociologizálást egyes portrékban már felváltó műközpontú elemzés. Sóni fogékonysága az új iránt (mind tárgyát, tehát a két háború közti legjobb hagyományokat folytató fiatalokat, mind pedig az elemző módszereket tekintve) egyértelműbben mutatkozik meg *Művek vonzása* (1967) című tanulmánygyűjteményében, a „nyitott mű” esztétikai elméletének alkalmazásában, s egy eddig teljesen elhanyagolt területtel, az erdélyi avantgarde-dal foglalkozó újabb értekezéseiben.

Földes László esztétikai pályája is a szociologizálás jegyében indult, az ötvenes évek közepétől azonban (1956 és 1958 között főszerkesztője az *Utunknak*) írásai egyre elmélyültebbé válnak, s bár társadalmi-politikai érdeklődése nem csökken, az ő bírázataiban, hosszabb lélegzetű tanulmányaiban jut először szóhoz a műközpontú, elemző kritika. Az irodalomnak és a művészetnek különösen a logikailag megragadható, kategorizálható elemei iránt fogékony; költészeti tárgyú tanulmányai közül is azok emelkednek ki, melyekben ilyen természetű elemzésre mód nyílik (Szabédi László, Lászlóffy Aladár, Székely János). *A lehetetlen ostroma* (1969) című kötetének körültekintően részletező vagy csupán alkalmi cikkei (melyek közt nem szerepel az ötvenes évek termése) egy korszerű esztétikai szemlélet kialakításának szolgálatában állanak; síkraszállnak az intellektuális költészet mellett, az impresszionista kritika önkényességét kárhozzatják (Papp Ferenc írói fejlődése két ellentétes szakaszának szembeállítása révén). A tanulmányíró higgadtsága s a szellemes vitázó reflexei egyaránt jelen vannak kritikáiban.

Marosi Péter neve az irodalomkritikában íó ideig, közel húsz éven át, összefonódott az irodalompolitikai célkitűzésekkel; ez annál is érthetőbb, mint-

*Földes
László
(1922—1973)*

*Marosi
Péter
(1920)*

hogy ebben a hosszú szakaszban ő volt az *Utunk* szerkesztőségében a jól tájékozott, gyors helyzetfelismerésű kritikus, aki az általános irányelveket a romániai magyar irodalom jelenére (vagy közelmúltjára) konkretizálta. Ennek a nagy kiterjedésű publicisztikai-kritikai termésnek az útjelzői egy-egy műfaj, valamilyen tematika pillanatnyi helyzetét rögzítő mérlegcikk, mellettük azonban — főként újabban — értő elemzések, időszerű méltatások is. Marosi Péter irodalmi pályájának valódi lehetőségeit igényes Salamon Ernő-monográfiája (1969) mutatta meg, amelyben különösen az árnyalt életrajz és Salamon Ernő költői fejlődésének bemutatása, lírája természetének jellemzése meggyőző — bár magát a teljesítményt nem viszonyítja a magyar irodalom értékrendjéhez, a költőt önmagával méri.

Izsák
József
(1921)

Az esztétikai viszonyítás bizonytalansága súlyosabban jelentkezett Izsák József Asztalos Istvánról írott könyvében (*Asztalos István*, 1967); a teljesség igényével fellépő tanulmány magán viseli még egy proletkultos irodalomszemlélet sok jegyét. Izsáknak a romániai magyar irodalom múltjával és jelenével foglalkozó újabb kritikái, tanulmányai, közöttük a *Tamási Áron* (1969) című kismonográfia, mind szemléletükben, mind stílusban fejlődést jelentenek a kritikus pályáján.

Kovács
János
(1921)

Az *Előrenél* végzett újságírói munkától, a napilap-igények meghatározta irodalompublicisztikai gyakorlattól jut el Kovács János a kritikai jellegű elemzésekhez, igényesebb irodalompolitikai felmérésekhez, melyeknek főként az *Igaz Szó* adott teret. A dogmatikus irodalomszemlélet azonban visszavisszakísért cikkeiben. 1961-ben, Scserbinára hivatkozva, „Lukács György »távlatelméletének« anti-marxista jellegéről“ cikkezik, a felszabadulás regényirodalmáról készített összefoglalójában (*Hősök kora — a kor hősei*, 1964) nem tesz különbséget történelemtudomány, politika és irodalom valóság-tükröző specifikumai között. A kortárs román irodalomnak, a megújult szellemű bukaresti folyóiratok vitáinak szorgalmas figyelése, recenzálása és receptálása az utóbbi években jótékonyain érezteti ha-

tását a romániai magyar irodalom jelenségeit mérlegelő kritikáiban.

Publicisztikai alkalmiság jellemzi Hajdu Győző cikkeit, tanulmányait is. Hajdu az *Utunkban* indult, Gaál Gábor tanítványaként, de mint a marosvásárhelyi *Igaz Szó* vezéregyénisége vált ismertté; az irodalomkritikai gyakorlathoz korán hűtlenné vált, energiáit az irodalompolitikai ténykedés, a lap-szervezés köti le. *Műhely* (1967) című gyűjteményes kötete (alcíme: Egy szerkesztő feljegyzései) hű tükre inkább irodalompublicisztikai, semmint kritikai ténykedésének. Szabó Gyula *Gondos atyafiságáról* írt cikke például (*Árboc tövében árnyék a mérce*) irodalmon kívüli szempontok alapján mondta ki a súlyosan elmarasztaló ítéletet, bár látszólag a Móricz Zsigmondhoz viszonyítás volt az ítélet kiindulópontja. A „példák“, „arcképek“ és „búcsúk“ s a szerkesztői üzenetek alkalmi műfajait néhány figyelemre méltó nagyobb tanulmány (Kovács Györgyről, Bajor Andorról, Tompa Lászlóról) egészíti ki, bár ezek értékén is ront a formaelemzés hiánya, illetve a tanulmányok túlírtsága, pongyola stílusa. Hajdu cikkeinél jelentősebb szerkesztői dinamizmusa — ezt főképpen az *Igaz Szó* néhány különszáma (Ady, Eminescu, Petőfi, Bartók) támasztja alá.

Gálfalvi Zsolt kritikusi pályakezdése jogos várakozást keltett. Elsősorban nemzedéktársaiért kiálló, értő bírálati — Sütő Andrásról, Fodor Sándorról, Szabó Gyuláról — segítették a valósággal őszintén szembenéző, realista írásművészet elismertetését; különösen a *Gondos atyafiság* pártján vívott csatát a dogmatikus kritikai szempontokkal (Kovács János és Csehi Gyula cikkeivel), *Régi és új dogmák* (1956) című vitacikkében. Meleg hangon írt fiatal költők jelentkezéséről, az elsők közt ismerve fel Lászlóffy Aladár tehetségét (*Hat új név*, 1956). A folytatás, sajnos, elmaradt ettől az indulástól, cikkeit a gondolati és nyelvi elszürkülés fenyegette. Első kötetét (*Írók, könyvek, viták*, 1958) újabbak még nem követték, irodalom- és színházszervezői feladatai szinte teljesen elvonták a kritikusi gyakorlattól.

Hajdu
Győző
(1929)

Gálfalvi
Zsolt
(1933)

Veress
Dániel
(1929)

Az *Utunk* és az *Igaz Szó* hasábjain vált ismertté Veress Dániel. Fő műfajának az esszét tekinthetjük (tulajdonképpen történelmi drámáiban is az esszéíró érdeklődése nyilvánul meg az időszerűnek érzett múltbeli példák iránt), több védőbeszédet is írt ez „ürügyműfaj“ érdekében. Szorgalmas tájékozódása a világirodalomban, lelkiismeretes, felfedező szándékú tanulmányai a XX. századi magyar irodalom tárgyköréből (Németh László, Örley István) jótékonyan hatottak a hazai magyar irodalom gazdagabb tájékozódására. *Franz Kafka* és a kafaizmus (1963) című esszéje nálunk először jelezte a modern irodalom problémáit és egyik kiemelkedő alakjának életművét, néhány évvel későbbi Beckett-tanulmánya viszont heves modernizmusellenességével, türelmetlenségével váltott ki vitát. A hazai helytállás szépségének, erkölcsi imperatívuszának hangoztatása közben nemegyszer egy újfajta regionalizmus (ahogy az *Igaz Szóban* megfogalmazta: a „kovász-nál irodalom“) szószólójává vált — ami tulajdonképpen ellentmond egész esszéírói működésének.

Szőcs
István
(1928)

A legismertebb és legolvasottabb polemikus Szőcs István, akinek szüntelen párbjai mozgalmasságot visznek az irodalmi, sőt napilapok életébe. Általában a ráérző képesség, elemző- és asszociatív készség, szókimondás és — következetlenség a fő jellemzői; szellemes, fordulatos írásmódját egyaránt kamatoztatja irodalom- és színibírálatban, művelődéspolitikai és művelődéstörténeti esszékben, valamint éles hangú jegyzetekben. Gyakran személyeskedő kitételei ellenére, számos kritikája, vitacikke segítette fontos irodalompolitikai, irodalomtörténeti kérdések tisztázását, értékek és álértékek helyes megvilágítását. Kritikai írásait, művelődéstörténeti esszéit még nem gyűjtötte kötetbe, kiadta viszont néhány regényét (*Kritikus holdtölte*, *Rovarcsapda*); ezeket a kritika — és az olvasóközönség — kisebb érdeklődéssel fogadta, mint glosszáit, polémiáit.

Deák
Tamás
(1928)

Drámái és műfordításai mellett főképpen világ-irodalmi esszéivel hívta fel magára a figyelmet Deák Tamás. Akárcsak Veress Dániel, Deák Tamás esszéírói munkássága is az esztétikai mérce, az igé-

nyes viszonyítási alap jelenlétével szolgálja a romániai magyar irodalom ügyét (*Eleven világirodalom; Balzac, a romantikus realista, Marcel Proust, Thomas Mann és a mítosz*). De, mint ahogy *Odyseus üzenete* (1966) című kötetének egésze tanúsította, Deák Tamás számára sem a kísérletezés, a szellemi kaland műfaja az esszé (A „kalandot“, például a „tovairamló izmusok“-at, mélységesen lenézi), hanem a személyes hangú ismeretközlés. A klasszikus és kortárs román irodalomból készült versfordításai kapcsán beleérző esszékben mutatta be a román költészet néhány jelentős egyéniségét (Arghezi, G. Călinescu, Nina Cassian, Philippide).

A műfordító Jánosházy György világirodalmi tárgyú cikkei, jegyzetei a mai nyugati drámáról (*Bábel tornya*, 1966) ugyancsak a tájékoztatás igényével íródtak, a szerző imponáló tárgyismeretéből azonban sokat levon az egyoldalú, szociologizáló megközelítés, az esztétikai sajátosságok szem elől tévesztése; a drámaelemzést a cselekmény, a figurák ismertetése helyettesíti, így az összkép igaztalanul szegényes, hiteltelen lesz, a szerző ideológiai fölénye nem anyagának sokoldalú megvilágításából adódik, hanem magára vett pózként hat. Meggyőzőbbek Katona, Vörösmarty, Madách drámáiról írt, eredeti meglátásokat is tartalmazó ismertető-esszéi (*Három klasszikus dráma*, 1964).

A derékhad szépírói közül többen kezdték kritikusként pályájukat (Bajor Andor, Székely János), s nem egy közülük ma is több-kevesebb rendszerességgel műveli ezt a műfajt. Sütő András prózaírói hallgatása idején számottevő irodalompolitikai esszékkel volt jelen a folyóiratokban, Huszár Sándor a pályatársaival készített interjúkból a megkérdezettek és önmagát íróilag jellemző kötetet állított össze (*Az író asztalánál. Beszélgetések kortárs írókkal*, 1969). Páskándi Géza intuitív esszéi olykor elérik legjobb szépirodalmi műveinek színvonalát, szellemes rögtönzéseivel a szerző eredeti szint képvisel elméletibb jellegű munkákban meglehetősen szegényes értekező prózánkban. Bálint Tibor érzékeny prózaelemzései, Szilágyi Domokos költő-kriti-

Jánosházy
György
(1922)

A kritika
író-
vendégei

kái (és Arany Jánosról írt esszéje), a legfiatalabbak közül Farkas Árpád irodalmi jegyzetei, Király László elemzése nemcsak stiláris értékekkel emelkednek ki az irodalombírálat átlagából, de gyakran szempontjaik „szakmán kívüli“ frissességével is.

*A harmadik
kritikus-
nemzedék*

Ez utóbbi szerzőkkel együtt nőtt fel, érett be egy új kritikus-nemzedék, amelynek esztétikai-etikai súlya nem választható el a Forrás költőinek és prózaíróinak beérkezésétől. Az első Forrás-nemzedék csatáit — szépíró társaikkal, néhány idősebb kritikussal, irodalompolitikussal s a közép-nemzedék egyes tagjaival együtt — ők vívták meg, csatlakozva egy világszerte tért hódító, új, korszerűbb irodalomeszményhez, amely nem tagadja a társadalmi elkötelezettséget, de nem hajlandó művészi értéként elfogadni a pusztán tematikai időszerűséget; formai igényeik túlmutatnak a klasszikus realizmuson, felfedezik a maguk számára a század eleji izmusok nálunk már-már elfelejtett vívmányait, ami egyikük-másikuk írásaiban olykor divatjelenségek túlértékelésével jár együtt. Egyes kritikáiktól, bizonyos vitákban elfoglalt álláspontjuktól nem idegen a nemzedéki elfogultság. (Ugyanezek a vonások jellemzik a román irodalomkritika fiatal nemzedékének — Eugen Simion, Matei Călinescu, Nicolae Manolescu — írásait.) Az ötvenes évek végén (a szabad vers körül) kezdődött és időről időre (például a pozitív hős kérdésében) felbukkanó polémiák nem zárulnak le a hatvanas évek végéig: gyökeresség és kozmopolitizmus mesterségesen felszított vitájában az első Forrás-nemzedék tagjai egyszerre foglalnak állást honiság és európaiság mellett, nem kizárólagosságot, hanem kölcsönös feltételezettséget látva ez ellentétpárban. Az irodalomkritikai gyakorlatban a szociologizálással való leszámolásnak s a sokoldalú elemzésnek a hívei. Legtöbbjük elméleti, pontosabban filozófiai felkészültsége nem éri el ugyan az előző nemzedékek legjobbjainak ismeretszintjét, de az iskolai hiányokat egy nyugodtabb irodalompolitikai szakaszban van alkalmuk pótolni. Bizonyos differenciálódás természetesen e kritikus-nemzedék-

ken belül is végbement, jóllehet újabb történelmi próbák kevésbé osztották meg őket.

Elsősorban a lírával, XX. századi klasszikusaink (Ady, Babits, Szabó Lőrinc) és a kortársak (Páskándi Géza, Hervay Gizella, Szilágyi Domokos, Palocsay Zsigmond) költészetének elemzésével foglalkozik Láng Gusztáv. Dsida-tanulmányaiból egy Dsida-monográfia körvonalai bontakoznak ki. Az erkölcsi kérdések iránt megnyilvánuló erős érdeklődéséről tanúskodik a Veress Zoltánnal váltott irodalmi levelek gyűjteménye, a *Boríték nélkül* (1970).

Láng
Gusztáv
(1936)

A Forrás első nemzedékének kritikusaként indult Kántor Lajos (*Írástól — emberig*, 1963). Érdeklődése egyre inkább az irodalomtörténet felé fordul; sajátos felfogású Móricz-könyve (*Vallomásos Móricz Zsigmond*, 1968), valamint huszadik századi novellistákról (Kosztolányiról, Gelléri Andor Endréről, a jelenkori magyar novellisztikáról) írott tanulmányai (összegyűjtve Alapozás című kötetében, 1970) a lírai elemeknek a modern prózában való jelenlétét elemzik.

Kántor
Lajos
(1937)

Egészen fiatalon szerzett tekintélyt kritikáival K. Jakab Antal. Értéktételeinek szigorúsága nem személyeskedésen, hanem esztétikai meggyőződésen alapul. Elméleti beállítottsága, fegyelmezett gondolkozása figyelemre méltó tanúságát adta líra- és drámaelméleti fejtegetéseiben, Ady Endre, illetve Páskándi Géza és Szilágyi Domokos költészetéről, az abszurd drámáról írt tanulmányaiban.

K. Jakab
Antal
(1942)

Szilágyi Júliát elsősorban a modern világirodalom jelenségei foglalkoztatják (bár első könyvét Swiftről írta), a XX. századi franciák jó ismerője. Vitázó hevű cikkeikben állt ki nemzedéktársai költészetéért. Baróti Pál a jelenkori romániai magyar próza egyik legszorgalmasabb recenzense; — a művészséget nélkülöző didaktikus ifjúsági regények lelkiismeretes bírálatával a hazai magyar ifjúsági regények irodalmi színvonalának javulását szolgálta. Irodalomtörténeti igénnyel foglalkozott Karácsony Benő életművével.

Szilágyi
Júlia
(1936)

Baróti Pál
(1930)

A romániai magyar irodalomkritikai front erősítését eredményezte a napilapok irodalmi rovatának

*A színi-
bírálat*

rendszeresebbé, átgondoltabbá válása. A könyvkritika és a színbírálat területén mérhető le mindenekelőtt a mennyiségi gyarapodás, bár ez nem hozta feltétlenül magával a minőségi javulást is. Különösen a színbírálat ellen hangzott el sok kifogás. Az utóbbi években bizonyos fejlődésről beszélhetünk: a színházi beszámolók alatt új nevek tűntek fel, olyan rutinos szerzők után, mint Oláh Tibor, Jánosházy György, Jordáky Lajos, Páll Árpád, Nagy Pál, Marosi Péter, friss vérkeringést vitt ebbe a műfajba is többek közt Szőcs István, majd K. Jakab Antal, beleérzőbb, illetve elméletibb közelítési módjával. Esztétikai, etikai, általánosabb filozófiai kérdések középpontba állításával új igényeket támaszt a színházkritikában Rácz Győző, az irodalommal érintkező területeken Bretter György (*Vágyak, emberek, istenek*, 1970). Bretter mitológiai figurákra épített parabolái (*Ikarosz legendája, Kentaurok dilemmája, Laokoon, a néma, Kronosz, a kegyetlen*) a modern emberi lét dilemmáit elemzik, s ezzel a romániai magyar esszé határait tágitják. Az irodalmi művet mint egy etikai magatartás kifejeződését vizsgálják Vörösmarty utolsó verseiről és Bodor Ádám novelláiról írt eszmefuttatásai.

*Elméleti
kísérletek*

Ezek a filozófus-közbeszólások, akárcsak a kifejezetten irodalomesztétikai tanulmányok (például Jánosi János részben magyarra is lefordított regényelméleti munkája vagy régebbi, a képalkotással foglalkozó közleményei, vitacikkei, amelyek Szabédi László külön fejezetbe kíváncsozó munkásságára reagáltak) a példa erejével vagy vitára, továbbgondolásra ingerelve, serkentően hatnak a romániai magyar irodalombírálatra.

*Csehi
Gyula
(1910)*

Az irodalomelméletnek irodalomtudományunkban ma a legkövetkezetesebb művelője Csehi Gyula, aki a negyvenes évek végén s az ötvenes években írott kritikáiban a marxista elméleti-világnézeti szempontot és a merev normativitást egyforma szigorral képviselte. Az utóbbi évtizedben a kritikától visszavonulva szinte kizárólag elméleti tanulmányokat és népszerűsítő cikkeket közölt. Szaktudósként kezdetben a szocialista realizmus genezisének irodalomtör-

téneti és elméleti kérdéseivel foglalkozott mind a hazai magyar, mind a világirodalom vonatkozásában (*Munkásosztály és irodalom*, 1963), hogy az utóbbi években a műfajelmélet sajátos területén, a szépróza és a valóság, az epikus fikció és az alapjául szolgáló valóságmodell összefüggéseinek vizsgálatánál állapodjék meg. Elemzései elsődlegesen irodalomszociológiai jellegűek, s nem a regényformának mint esztétikai értéknek a vizsgálatára irányulnak. Kutatásait összefoglaló művének első kötete (*Klio és Kalliopé*, 1965) epika és történetírás azonos „modell” megmintázó példáinak összehasonlításából von le elméleti következtetéseket a tudományos és a szépirodalmi megismerés eltérő vonásait illetően; második kötetében (*Modern Kalliopé*, 1969) a XIX. és XX. századi regény különböző áramlatainak a valóságfeldolgozó módszereit veszi szemügyre, az egyes áramlatok kompozíciós és stiláris jegyei mögött ily módon mutatva rá a forma-sajátosságokat létrehozó szemléleti mozzanatra.

IRODALOMTÖRTÉNETÍRÁS

Az 1944 után meginduló irodalomtörténeti munka a romániai magyar irodalom viszonylatában úgy szólván a „tudományalapítás” bélyegét viseli magán. Érthető ez, ha tekintetbe vesszük, hogy az irodalomtörténetírás két háború közötti előzményei jelentéktelenek: intézményes keretet mindössze a kolozsvári egyetem magyar tanszéke s az *Erdélyi Múzeum* folyóirat biztosít számára, mindkettő Kristóf György és György Lajos szemléletében konzervatív, módszerben és eredményekben a századforduló pozitívizmushoz tapadó munkásságának jegyében. Az intézményes keretek hiánya eleve lehetetlenné tette a jelentősebb szövegkritikai kutatást és kiadást; e téren csak György Lajos néhány munkája s a Jancsó Elemér szerkesztésében megjelenő Erdélyi Ritkaságok-sorozat jelentett eredményt. Irodalomtörténeti tárgyú tanulmány, cikk a *Pásztortűz* és az *Erdélyi Helikon* hasábjain is jelenik meg, ám ezek

publicisztikai szintű alkalmi megemlékezések, méltatások, s a korszak irodalomtörténetírása még legigényesebb vállalkozásaiban is megáll a személyes véleményt megfogalmazó esszénél, amilyen Makkai Sándornak a korabeli Ady-kultuszt kétségtelenül erősítő, de tételeiben erősen vitatható Ady-könyve.

Közvetlenül 1944 után az irodalomtudomány is elsősorban nagyközönséghez szóló formáiban éled fel: a napisajtó cikkeiben s olyan népszerű kiadványokban, amilyen Benedek Marcell munkája, *Az irodalmi műveltség könyve* (1947), a Józsa Béla Athenaeum kiadásában. A szorosan vett irodalomtörténetírás feléledése Gaál Gábor kezdeményezéséhez fűződik: az ő szerkesztésében és az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó gondozásában meginduló *Haladó hagyományaink* sorozat nemcsak a magyar és román irodalom klasszikus értékeit juttatta el a romániai magyar olvasóközönséghez, hanem e kötetek bevezetői népszerű formában ugyan, de a bemutatott író vagy irodalmi jelenség többnyire szakszerű jellemzésére, értékelésére is módot adtak.

*A hagyományok
újraértékelése*

Gaál Gábornak mint szerkesztőnek a célja a marxista irodalomtörténetírás alapkötete volt, a Haladó hagyományainknak és korábban az *Utunk* mennyiségileg nem nagy irodalomtörténeti vonatkozású cikkanyagának sajátságai ebből vezethetők le. Elsősorban az újraértékelés szándéka fűti őket; a megjelenő tanulmányok fő törekvése a polgári irodalomtörténetírás tételeinek, értékeléseinek a polemikus felülvizsgálása, a történelmi materializmus alapjairól. E téren bőven akadnak proletkultos túlzások, amilyen irodalom és társadalom közvetlen összefüggésének erőszakolt keresése, a polgári írók és irodalomtudósok szerepének és eredményeinek célzatos kisebbitése; egészében azonban ez a törekvés is eredményes volt, és sikerült egybehangolnia a hazai magyar irodalomtörténeti köztudatot a hasonló jellegű magyarországi szakirodalom eredményeivel. Az újraértékelésnek ez a láza csak később válik a tudományos fejlődés korlátjává, amikor — az irodalomtörténet ideológiai kérdéseinek tisztázódása után — az anyagfeltáró, filologikusabb kutató-

munka változatlanul háttérbe szorul egy spekulatív módon szociologizáló felfogás mögött. A hatvanas évek elejétől indul meg az irodalomtörténetírásban az a folyamat, amelyet a „második újraértékelés“ hullámának nevezhetünk; ettől kezdve szemlélik kutatóink higgadtabban polgári elődeiket, s hasznosítják érvényes eredményeiket, másrészt a szociologizmust is kezdi felváltani az esztétikai értékekre ügyelő tárgyilagosabb értékelés és értékrend igénye. Intézményesen az irodalomtörténetírás műhelye elsősorban a kolozsvári egyetem magyar irodalom tanszéke, rajta kívül említenünk kell a Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának magyar irodalomtörténettel foglalkozó kutatóit, s a szakjellegű közlemények fórumát, az Akadémia 1957-ben indult folyóiratát, a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményeket*. E félévenként megjelenő, a nyelv-tudománnyal osztozó kiadvány mellett az irodalomtörténetírás jelentkezési helyei változatlanul a szépirodalmi és művelődési folyóiratok, az Irodalmi Könyvkiadó elő- és utószó-lehetőségei; ez magyarázza irodalomtörténetírásunkban a népszerűsítő hangnem és az alkalmiság változatlan túltengését a kifejezetten szakjellegű munkák rovására. 1962-ben megindult ugyan a Kritikai Kiskönyvtár sorozat, de 1966-ig — jelentősebb eredmények nélkül — csendben el is halt. Nagyobb reményekre jogosít a kismonográfiák 1968-ban indított sorozata az Ifjúsági Könyvkiadó (majd a Dácia) kezdeményezéseként.

Az intézményes keretek között folyó irodalomtörténeti szakkutatás sajnos jelentősen elmarad a szocialista országoknak s magának a román irodalomtudománynak a hatvanas évektől egyre gazdagabb és egyre korszerűbb eredményei mögött. Az egyetlen szakfolyóirat irodalomtörténeti tanulmányai csaknem kizárólag adat- és szöveggözlő jellegűek, s e vonatkozásban is túlnyomórészt esetlegesek, amennyiben nehéz belőlük valamely szakterület tervszerű, szintézist előkészítő részletkutatására következtetnünk. Teljességgel hiányzik irodalomtörténetírásunkból a szövegkutató filológia; a két háború közötti irodalom jelentős életműveiből kritikai ki-

*Intézményes
keretek*

adásnak még a terve sem született meg, s az e körbe tartozó szövegkiadások jegyzet- és kommentáranyaga is többnyire megmarad a nagyközönség tájékoztatásának szintjén. Ennek következménye, hogy oly gyéren születtek a romániai magyar irodalomtörténetírásban teljes életműveket bemutató monográfiák, eredeti szintézis-munkákról pedig — Sóni Pál már említett egyetemi jegyzetén kívül — egyáltalán nem beszélhetünk.

Ha az irodalomtörténeti munkát szakterületenként nézzük, szembetűnő, hogy a régi irodalomnak úgyszólván alig akad kutatója, többek közt azért sem, mert az egyetemi oktatás mindmáig elhanyagolta az ehhez a munkához szükséges történelmi, művelődéstörténeti és nyelvészeti előképzést (noha olyan kitűnő tudósok állnak rendelkezésre, mint a történész Jakó Zsigmond vagy a nyelvész Szabó T. Attila). Tudományos rangút úgyszólván egyedül Szigeti József alkotott e területen; a vulgarizáló irodalmi műltszemléletet meghaladva, kutatásainak java eredményét *A mű és kora* című kötete (1970) foglalja össze. Szigeti József nem tartozik a régi irodalom adatbúvár kutatói közé, nagyobb tanulmányai a műelemzés és a szintézisteremtés igényével lépnek fel. Módszere közel áll a modern irodalomtudomány „műközpontú” elemzésmódjához. Szigeti József azonban e módszert a marxista irodalomtörténetírás historizmusával egészíti ki. Műelemzései hagyományos célt követnek: mű és alkotó, író és kor összefüggéseit vizsgálják. Külső adatok helyett azonban a vizsgált műnek strukturális elemeiben keres érveket; így a műből kirajzolódó szellemi portré azonosításával sikerül hipotetikus valószínűséggel meghatározni a Balassi Comoedia ismeretlennek tartott szerzőjét (*A Balassi-Comoedia és szerzője*), vagy a fiatal Balassi Bálint verseinek külső adatok híján bizonytalan időrendjét (*A fiatal Balassi Bálint*).

Jancsó
Elemér
(1905
—1971)

A felvilágosodás korának kutatása elsősorban Jancsó Elemér nevéhez fűződik. Munkássága csak kisebb részében irányul a korszak szépirodalmának történetére: egyetemi jegyzetében (*A magyar irodalom a felvilágosodás korában*, 1969), valamint Csoko-

nai, Kazinczy, Berzsenyi válogatott műveihez írott bevezetőiben foglalkozik ezzel (tanulmánykötete: *A felvilágosodástól a romantikáig*, 1968). Fő munkaterülete azonban kultúrtörténeti jellegű — az ötvenes években ezért hat rá oly mértékben az egyoldalú szociologizmus —, a jakobinus mozgalomnak és a felvilágosodás eszméinek erdélyi hatását vizsgálja több tanulmányában. Sajtó alá rendezte *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratait* (1955), terjedelmes bevezetőben dolgozva fel a Társaság történetét és jelentőségét. Mint színháztörténész, a kolozsvári magyar színház felvilágosodás- és reformkori múltját tárta fel, adatközlései mellett méltatva a színház korabeli szerepét a nyelvművelés, a haladó társadalmi eszmék, a romantikus életérzés tömegélménnyé tételében. A két világháború közötti romániai magyar irodalom történetéhez személyes hangú emlékezései és néhány elemző esszéje (Kuncz Aladárról, Berde Máriáról) nyújtanak adalékokat. Ugyancsak a felvilágosodás korára irányulnak Kocziány László (1920) levéltári kutatásai. Ő rendezte sajtó alá Borsos Tamás és Kovásznai Sándor emlékiratait, leveleit.

A XIX. századnak s azon belül az erdélyi reformkornak a kutatója Antal Árpád. Szentiváni Mihályról írott monográfiája (1958) nemcsak elsőként elemzi marxista módon és a teljes életmű ismeretében „Erdély Petőfijének“ munkásságát, hanem a reformkori Erdély irodalmi életének tömör összképét is nyújtja. Kriza János költészetéről közölt tanulmányát (1965) mint egy átfogó Kriza-monográfia első fejezeteit üdvözölte a szakkritika. Szorosan vett szakterülete mellett azonban munkássága — egyetemi jegyzetében, bevezető tanulmányaiban — a XIX. század egészét átfogja. Túlnyomóan e korszakra irányulnak Engel Károlynak a román—magyar irodalmi kapcsolatokat vizsgáló, számos ismeretlen adatot, irodalomtörténeti vonatkozást nyilvánosságra hozó kutatásai. A történész Benkő Samu Kemény Zsigmond ismeretlen naplójának és Bolyai János hátrahagyott írásainak feldolgozásával és sajtó alá

*Antal
Árpád
(1925)*

*Engel
Károly
(1923)*

*Benkő
Samu
(1928)*

rendezésével gazdagította e korszak irodalomtörténeti képét.

Dávid Gyula
(1928)

A magyar századfordulónak, a modern magyar irodalom előzményeinek kérdéseivel Dávid Gyula foglalkozik, elsősorban Tolnai Lajos életére és munkásságára irányuló kutatásaiban. A korabeli próza és századfordulói realizmus és naturalizmus problémáit tárgyalják Kozma Dezső tanulmányai, köztük Petelei Istvánról írott kismonográfiája (*Egy erdélyi novellista*, 1969).

Kozma Dezső
(1936)

A XX. századi magyar irodalomra, valamint a két háború közötti romániai magyar irodalomra vonatkozó cikkek, tanulmányok tömegében vajmi nehéz a népszerűsítő írásoktól, szubjektív hangú esszéktől az irodalomtörténeti jellegű közleményeket elválasztani. Kisebbségi adatközlőktől eltekintve, az Ady-filológia szempontjából Bustya Endre munkássága érdekel itt elsősorban figyelmet, aki a költő novelláinak összegyűjtésével (1957) a kritikai kiadás idevonatkozó kötetének legfontosabb előmunkálatait végezte el. Két háború közötti irodalmunk és a román—magyar irodalmi kapcsolatok történetének feltárásához járul hozzá Réthy Andor bibliográfiai gyűjtőmunkája. (Fontosabb bibliográfiai összeállításai: Ady, Jókai, Móricz Zsigmond — románul, Alexandri, Caragiale, Coşbuc, Eminescu, Goga, Rebreaanu, Sadoveanu — magyarul.)

Bustya Endre
(1927)

Réthy Andor
(1904—1972)

A két háború közötti hagyományok talaján (mely hagyományok közül kiemelkedik Bitay Árpád munkássága, illetve Ion Chinezu 1930-as könyve az akkor még egészen fiatal romániai magyar irodalomról), eleinte pozitívista lelkiismeretességgel, újabban a modern összehasonlító irodalomtudomány eredményeinek, illetve reflektorfénybe került céljainak hatására a román—magyar kapcsolattörténet kutatói jelentős részt vállalnak nemcsak az irodalomtörténeti népszerűsítésből, hanem az eredeti kutatásból is. A *Brassói Lapok* egykori publicistája, a műfordító Kakassy Endre a román szaktudománytól is nagyra értékelt, esszéhangvételű monográfiát írt Eminescuról (*Eminescu élete és költészete*, 1962), előtérbe állítva a múlt századi nagy román költő ma-

Kakassy Endre
(1904—1963)

gyar vonatkozásait. Hasonló szándék vezette a prózairó Sadoveanu életművének felmérésekor is. A már említett Engel Károly, Dávid Gyula és mellettük Faragó József és mások tanulmányai, ha még nem is egy átfogó tudományos terv keretében, a magyar—román kapcsolattörténet korszerű kutatásának lehetőségeit villantják fel, Petőfi, Arany János, Mikszáth, Ady, Móricz Zsigmond, József Attila román irodalomtörténeti párhuzamainak, kapcsolatainak jelzésével. E tanulmányok egyike-másika a román népköltészet hatása s a XIX. és XX. századi román irodalom számos kiemelkedő alkotójának teljesebb megismerése szempontjából is jelentős; példaként említhetjük Șt. O. Iosif, George Coșbuc, Ioan Slavici, Iosif Vulcan, Liviu Rebreanu, Mihail Sadoveanu, Emil Isac, Octavian Goga verseit, prózai munkáit vagy műfordításait. (Sajnos, a kortárs irodalomra vonatkozó, hasonló jellegű összehasonlító tanulmányokra nem hivatkozhatunk, így a romániai magyar irodalom sajátos vonásait e tekintetben legfeljebb néhány utalással jelezhetjük irodalomtörténeti összefoglalásunkban.)

*Kapcsolat-
történeti
kutatások*

A XX. század, illetve a romániai magyar irodalom tárgykörébe tartozó jelentősebb irodalomtörténeti munkák szerzői többnyire kritikusként ismertek elsősorban (kivételesen a Kovács József-monográfia írója, Kicsi Antal, a Bolyai-hagyaték mellett főképp Kovács Györgyöt tanulmányozó Abafáy Gusztáv, vagy az Erdélyi Helikonnal és Kós Károllyal foglalkozó Varró János), az ő munkásságuk, önálló irodalomtörténeti szaktanulmányaik, könyveik itt történő tárgyalása (illetve a visszalapozás a kritika-fejezetbe) tenné valóssá az összképet.

Ugyancsak itt kell szólnunk a rokontudományok olyan jelentős művelőiről, mint a nyelvész Szabó T. Attila, aki a folklorista Faragó Józseffel, úttörő komparatista folklor tanulmányok szerzőjével együtt a Kriza-életmű tudományos feldolgozásában jelentős részt vállalt, s a virágénekekről meg a magyar balladakutatásról közölt igényes tanulmányt; szólnunk kellene a Szabédi László egyetemi munkájának folytatására vállalkozó Szabó Zoltán stílustörténeti ta-

nulmányairól vagy a művelődéstörténész Vita Zsigmondról (az enyedi kollégium történetének lelkiismeretes bűváról) és Mikó Imréről, szaktanulmányok és életrajzregények szerzőjéről; mindketten az erdélyi hagyományok leghűségesebb ápolói, népszerűsítői, a történelmi példák ébren tartói közé tartoznak. Hajós József, a *Köteles Sámuel* monográfia írója, Tóth Sándor, Gaál Gábor életművének kutatója és Gáll Ernő, a humanizmusról s az értelmiségről írt esszéi mellett a két világháború közti szociográfiai és etikai hagyomány marxista elemzője szintén irodalmi múltunk s a történelmi-társadalmi háttér teljesebb megismerését szolgálják.